

ОСВІТНІ РИЗИКИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-560-0-2>

Любомира ІЛІЙЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

e-mail: liubomyra.iliichuk@pnu.edu.ua

Вступ. Задоволення базових освітніх потреб людини виступає пріоритетним обов'язком держав-членів Організації Об'єднаних Націй, які ратифікували ключові міжнародно-правові акти, що гарантують права людини, зокрема дітей та осіб з інвалідністю. У декларації Світового освітнього форуму визначено глобальні орієнтири освітньої політики до 2030 року, серед яких освіта визнана суспільним благом, невід'ємним правом людини й основою для реалізації інших фундаментальних прав [48]. Відтак, забезпечення освітніх потреб громадян набуває універсального змісту, що базується на загально визнаних принципах обов'язковості й безоплатності початкової та базової середньої освіти за провідної ролі державних інституцій, вільного доступу до альтернативних освітніх траєкторій, забезпечення якості надання освітніх послуг, уніфікації змісту й стандартів освітньої підготовки, спрощення процедур академічної мобільності між різними національними системами освіти. У цьому контексті освітні ризики доцільно розглядати як універсальні, тобто такі, що характерні для поточного етапу розвитку суспільства й безпосередньо впливають на реалізацію концепції сталого людського розвитку. В умовах сучасних трансформацій освітньої системи, динамічного розвитку цифрових технологій, посилення глобалізаційних процесів, соціально-економічної нестабільності та змін у нормативно-правовій базі, проблема освітніх ризиків набуває особливої актуальності як один із ключових чинників, що суттєво впливає на якість вищої освіти.

Нині заклади вищої освіти, як суб'єкти ринку освітніх послуг, зіштовхуються з різноманітними ризиками як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Особливої уваги потребують освітні ризики, зумовлені воєнними діями, оскільки саме вони спричиняють освітні втрати та істотно впливають на якість вищої освіти. Відтак виникає об'єктивна потреба у комплексному науковому аналізі впливу цих ризиків на функціонування системи вищої освіти, розробленні ефективних стратегій компенсації освітніх втрат [42, с. 6]. З огляду на це актуалізується необхідність ідентифікації освітніх ризиків, створення й упровадження превентивних механізмів їх подолання.

Такий підхід є запорукою збереження конкурентоспроможності закладів вищої освіти в умовах невизначеності, забезпечення якості надання освітніх послуг і мінімізації негативних наслідків деструктивних впливів в умовах сучасних викликів. Сучасний розвиток освітньої сфери відбувається в умовах підвищеної динамічності, невизначеності та системної нестабільності. Особливо виразно ці характеристики простежуються в системі вищої освіти України, де на глобальні виклики в освітньому полі накладаються внутрішньополітичні, соціальні й економічні проблеми, пов'язані із повномасштабним вторгненням РФ і введенням воєнного стану. У сукупності ці чинники формують напружену ситуацію у сфері національної освіти, що супроводжується зростанням освітніх ризиків. Їх наслідки можуть набувати системного, а подекуди й глобального масштабу, з огляду на стратегічну роль освіти як фундаменту сталого розвитку суспільства. До таких наслідків належать, зокрема, зниження якості підготовки фахівців, дефіцит особистісних і ціннісних характеристик людського капіталу, обмеженість потенціалу для інноваційного поступу держави та втрата конкурентних позицій на міжнародній арені. Безумовно, що процес ідентифікації та систематизації освітніх ризиків потребує глибокого усвідомлення значущості освіти як провідного соціального інституту, що перебуває в тісному зв'язку з усіма ключовими сферами життєдіяльності суспільства та виступає вагомим чинником соціального прогресу. Саме тому на глобальному рівні право на освіту визнається одним з фундаментальних прав людини, яке сприяє гармонійному розвитку особистості, слугує дієвим інструментом подолання бідності, соціального відчуження, неосвіченості, дискримінації та суспільної ворожнечі.

Проблематика освітніх ризиків стала предметом вивчення низки українських дослідників, серед яких К. Астахова, Т. Бабина, Н. Білоцерківська, О. Бобрусь, Л. Віткін, О. Денисюк, І. Каленюк, Т. Ключкова, Л. Козоріз, Н. Корж, О. Куклін, О. Ляшенко, В. Марченко, Ю. Мокієнко, О. Наконечна, Ю. Новгородська, І. Семко, В. Соколовська, С. Сороко, Н. Титаренко, Т. Удовиська, Г. Хімичева, О. Хмелевська, Н. Черненко, В. Ямковий, які досліджують широке коло питань, пов'язаних з виникненням, класифікацією та впливом таких ризиків на освітню систему, зокрема на якість її функціонування.

Значний внесок у дослідження детермінант освітніх ризиків зробили й закордонні вчені С. Алкаєр (S. Alkire), А. Карлсен (A. Carlsen), І. Гелслут (I. Helsloot), В. Йонг (W. Jong), Б. Левін (B. Levin), К. Негіна (C. Neghina), С. Нуарані (S. Noorani), М. Нусбаум (M. Nussbaum), А. Овусу-Боампонг (A. Owusu-Boampong), М. Пачеко (M. Pacheco), Дж. Портеллі (J. Portelli), Дж. Рюгелайнен (J. Rüheläinen), Г. Сілласте (G. Sillaste), А. Сміт (A. Smith), К. Тьєтген (K. Tietjen), К. Гольмберг (C. Holmberg), які у своїх наукових дослідженнях зосереджують увагу на питаннях освітньої нерівності, вразливості соціальних груп, освітньої депривації, доступності та якості освіти для різних груп населення.

Для глибшого розуміння ризиків, що виникають в освітній сфері, необхідно чітко визначити поняття ризику як феномену. Термін «ризик» має етимологічне коріння, зокрема у грецькій мові «*risikon*», «*risda*» означають стрімчак чи скелю, у латинській мові «*rescum*» вказує на скелю або на небезпеку зіткнення з нею, в італійській мові «*risiko*» позначає небезпеку або загрозу, а «*risicare*» – лавірування між скелями, у французькій мові «*risque*» має значення загрози або ризику, що асоціюється з об'їздом небезпечних стрімчаків чи скель [24, с. 17]. Поняття «ризик» має давню етимологію, а його дослідження розпочалося в статистиці та математиці через формування системи знань про ймовірнісні характеристики природних і соціальних явищ. Згодом цей феномен став об'єктом дослідження в теорії ігор, теорії ймовірностей, логіці, соціології, психології, правознавстві, психологічній етиці, а також у військовій, демографічній, економічній і медичній сферах. Слід зазначити, що формування наукових уявлень про ризик як категорії у різних галузях знань нерозривно пов'язане з концепцією відхилення від запланованих або очікуваних результатів.

У науковому та повсякденному спілкуванні ризик розглядається як невід'ємний складник людської діяльності, що виникає у ситуаціях невизначеності щодо результатів тих чи інших рішень або процесів. Цей термін поширений в усіх сферах господарської діяльності людини та суспільного буття, і в кожній з них він набуває специфічних характеристик, які визначаються особливостями тієї чи іншої діяльності та факторами невизначеності, в умовах яких вона реалізується. Багатогранність поняття ризику, що може бути об'єктивним або суб'єктивним, зумовлена різноманітністю факторів, які визначають специфіку кожного виду діяльності та ступінь невизначеності, що супроводжує цю діяльність.

У сучасних наукових дослідженнях ризик визначається як багатоаспектне явище, що впливає на різні сфери діяльності людини. Законодавчі акти та міжнародні стандарти визначають його як невизначеність, яка є результатом недостатньої або часткової інформації, що може бути пов'язана з подією, її наслідками чи ймовірністю виникнення. Так, Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» (2001) формулює ризик як імовірність настання небезпечної події протягом визначеного періоду або за певних умов [33]. Міжнародний стандарт ДСТУ ISO Guide 73:2013 (2013) трактує ризик як невизначеність щодо досягнення встановлених цілей, які можуть стосуватися різних сфер, зокрема охорони здоров'я, безпеки, фінансів, екології тощо, і мати різні рівні впливу – від стратегічного до тактичного, що може призвести як до негативних, так і до позитивних відхилень від очікуваного результату [14]. Відтак, ризик у широкому контексті є не лише ймовірністю виникнення небезпечних ситуацій, але й показником ступеня невизначеності в умовах, коли відсутня повна інформація про можливі наслідки певних дій чи подій. Це ускладнює прийняття рішень, оскільки існує необхідність врахування як негативних, так і потенційно позитивних результатів, що можуть виникнути через варіативність результатів діяльності.

У довідковій та енциклопедичній літературі термін «ризик» інтерпретується по-різному: від характеристик, що пов'язані з комерційною діяльністю, до більш загального отождолення ризику з будь-якою діяльністю. Так, ця дефініція визначається як усвідомлена можливість небезпеки, ймовірність збитків чи невдачі в якійсь справі [7, с. 1221]; атрибут ухвалення рішення в умовах невизначеності [28, с. 214]; непередбачуваність й можливість настання подій, які матимуть негативні наслідки в майбутньому, що зумовлені певними діями чи рішеннями [29, с. 244]; ситуативна характеристика діяльності соціальних об'єктів, що полягає у невизначеності її результатів і передбачає можливість виникнення негативних наслідків [15, с. 621]; нестабільність і невпевненість у майбутньому, що відображає рівень непевності, пов'язаний з проектом або інвестиціями [41, с. 412]; ситуативні дії суб'єкта, які спрямовані на досягнення певної мети, що гарантують успіх, але реалізація яких пов'язана з елементами небезпеки та неуспіху [34, с. 302]. Деякі словникові джерела поняття «ризик» розглядають як ситуативну характеристику діяльності, що включає невизначеність її результатів та можливість негативних наслідків у разі невдачі. Зокрема, даний термін набуває кількох взаємопов'язаних значень:

- 1) ризик як міра очікуваного неблагополуччя у випадку невдачі в діяльності, що визначається поєднанням ймовірності невдачі й ступеня негативних наслідків;
- 2) ризик як дія, яка потенційно загрожує суб'єкту втратою;

3) ризик як ситуація вибору між двома альтернативними варіантами дій, результат яких є невизначеним і пов'язаний із потенційно несприятливими наслідками, що можуть бути менш привабливими, але надійнішими, або більш привабливими, але менш надійними [47, с. 428].

Це співвідноситься з більш загальним трактуванням ризику, де його інтерпретація охоплює як невизначеність результатів, так і потенційні наслідки, що впливають з прийнятих рішень чи дій у конкретній ситуації. Ризик є складним і багатогранним феноменом, який має багатофакторну природу, що зумовлюється численними факторами, які взаємодіють між собою, охоплюючи як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, що можуть змінюватися залежно від умов, часу та середовища, в якому відбувається діяльність. Важливим є його трактування в контексті різних наукових підходів, оскільки на кожному з етапів його аналізу ризик може бути інтерпретований через призму різних галузей суспільного буття, що дозволяє розглядати його з різних поглядів та визначати його вплив на конкретні сфери діяльності. Так, науковці В. Базелюк, Т. Бойченко, Л. Забродська, В. Маслов, М. Набок, А. Сергієнко, С. Трегуб, В. Яковець, зауважують, що одним з основних аспектів поняття «ризик» є потенційна загроза виникнення ситуації з негативними наслідками, що можуть спричинити шкоду або збитки як для окремих осіб, так і для суспільства чи держави. У цьому контексті ризик трактується як необхідність ухвалення рішень в умовах невизначеності. Автори підкреслюють, що оцінка ризику зазвичай здійснюється на основі двох основних критеріїв: ймовірності виникнення події та масштабів її потенційних наслідків [1]. Відтак, ризик є важливим елементом прийняття рішень, який вимагає глибокого аналізу факторів, що можуть впливати на результат, і адекватного розуміння можливих наслідків для конкретної діяльності чи процесу.

В. Глібчук трактує ризик як ймовірність настання як несприятливих, так і винятково позитивних відхилень від запланованих результатів у процесі прийняття рішення серед множини альтернатив в умовах невизначеності та необхідності вибору [10, с. 103]. На думку В. Вітлінського, С. Наконечного та О. Шарапова, ризик виражає ступінь потенційного відхилення від поставлених цілей, рівень невдач або втрат з урахуванням керованих і некерованих чинників, включаючи вплив прямих і зворотних зв'язків у межах системи управління [9].

А. Старостіна і В. Кравченко підкреслюють, що ризик не є постійною величиною, а виступає змінним керованим параметром, на який можливо і доцільно здійснювати цілеспрямований вплив з метою його оптимізації [40, с. 23].

Згідно з В. Ситником, ризик постає як складник процесу ухвалення рішень, особливо в умовах нестабільності та екстремальних ситуацій, де високий рівень невизначеності ускладнює прогнозування результатів [38]. С. Ілляшенко та В. Божкова акцентують на тому, що ризик виникає лише за умови наявності вибору, а ситуації, де відсутні альтернативи, фактично не містять ризикового потенціалу, що дозволяє класифікувати їх як безризикові [16, с. 48].

За визначенням Т. Романчик, ризик у повсякденному житті є потенційною можливістю настання несприятливих подій. У сфері підприємницької та економічної діяльності він розглядається як імовірність втрат частини ресурсів, недоотримання доходів або додаткових витрат унаслідок виробничої або фінансової діяльності [36, с. 263]. Схожою є думка А. Лазарева, який визначає ризик як можливість випадкової події, що завдає збитку суб'єкту економічної діяльності [21]. Такий підхід акцентує на невизначеності наслідків діяльності та можливості несприятливих подій, які можуть відбутися в результаті певних дій.

В. Вітлінський та Г. Великоіваненко трактують ризик як об'єктно-суб'єктну категорію, що виникає в умовах невизначеності та конфліктних ситуацій, пов'язаних із необхідністю вибору. Вони визначають ризик як міру досягнення бажаного результату, що включає можливі невдачі та відхилення від поставлених цілей, при цьому враховуються як контрольовані, так і неконтрольовані фактори, з огляду на наявність прямих і зворотних зв'язків [8, с. 26]. Аналогічну позицію займають С. Лондар і В. Башко, які визначають ризик як ймовірнісне відхилення від запланованих показників, яке може бути виражене у відносних чи абсолютних одиницях [23, с. 5]. Таке трактування підкреслює важливість управління невизначеністю через прогнозування ймовірних відхилень від запланованих результатів.

О. Десятнюк визначає ризик як потенційну можливість виникнення втрат, що може бути кількісно виміряно через ймовірність їх настання, а також вартісне вираження ймовірних подій, які призводять до збитків або несприятливих результатів. Автор підкреслює, що ключовими концептами для розуміння ризику є «імовірність» і «невизначеність». Імовірність розглядається як можливість настання певного результату внаслідок конкретної діяльності чи процесу, тоді як невизначеність означає наявність факторів, які можуть вплинути на результат, але при цьому ступінь їхнього впливу залишається невідомим [13, с. 143]. Такий підхід акцентує на вимірюванні ризику через ймовірність та невизначеність, що дозволяє чітко визначити можливі наслідки та сприяє розумінню ризику як кількісно вираженого явища, що включає як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники ризикових ситуацій.

І. Рішняк трактує ризик як соціальне явище, яке підлягає певним закономірностям розвитку та управлінню в умовах невизначеності. Автор зазначає, що ризик включає кількісні характеристики, такі як величина потенційних збитків, які можуть виникнути в результаті певних подій чи дій, та ймовірність їх настання.

Це поняття тісно пов'язане з тривалими, не відокремленими від зовнішнього середовища процесами, орієнтованими на досягнення певного результату, що завжди супроводжуються невизначеністю. Ризик виникає через ймовірнісні, багаторазові природні, соціальні та технологічні процеси, а також через вплив випадкових або суб'єктивних факторів, які можуть призвести до відхилень від очікуваного результату [35, с. 264]. Автор розглядає ризик як соціальне явище, яке формується під впливом непередбачуваних факторів та ймовірнісних процесів, й наголошує на важливості кількісної оцінки потенційних збитків та ймовірності їх виникнення, що дозволяє ефективно управляти ризиками в умовах невизначеності.

Н. Черненко розглядає ризик як особливий тип діяльності, що здійснюється суб'єктом у ситуації невизначеності. У центрі уваги – необхідність прийняття рішень щодо вибору дій, спрямованих на досягнення бажаного результату з одночасним зменшенням можливих негативних наслідків. Авторка наголошує на доцільності аналізу основних елементів і характеристик ризику, сукупність яких розкриває його зміст, соціальну функціональність та дозволяє виявити об'єктивні й суб'єктивні чинники, що зумовлюють його існування [46, с. 123]. Доповнюють цю думку В. Гранатуров і О. Шевчук, які підкреслюють, що ризик формується внаслідок взаємодії ряду взаємозалежних компонентів, до яких належать: можливість втрат (матеріальних, трудових, фінансових тощо) внаслідок здійснення вибору, невпевненість у досягненні мети, ймовірність отримання запланованого результату, вірогідність відхилення фактичних результатів від очікуваних [11]. Означений підхід трактує ризик як результат свідомої діяльності суб'єкта в умовах невизначеності. Його сутність визначається через структуру взаємопов'язаних елементів, що об'єднують ймовірність досягнення цілі, ризик втрат і необхідність управлінського вибору.

Г. Хімічева, Л. Віткін та О. Бобрусь інтерпретують ризик як комплексне явище, яке включає низку ознак, що зумовлюють його прояв у різних сферах діяльності. Зокрема, автори вказують на потенційну загрозу втрат, що виникає внаслідок специфіки природних і соціальних процесів, а також на можливі негативні наслідки для ресурсів суб'єктів інноваційної діяльності (фінансових, виробничих, інтелектуальних, кадрових тощо). Ризик, за цим підходом, постає як елемент господарської діяльності людини в умовах невизначеності, де рішення приймаються в ситуаціях неминучого вибору. Це дозволяє оцінити вірогідність досягнення бажаного результату або, навпаки, настання невдач і відхилень від поставлених цілей. Автори наголошують на необхідності врахування як керованих, так і некерованих чинників, а також взаємозв'язків, що впливають на кінцевий результат конкретних рішень або дій, що можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки [44, с. 77].

Дослідники розуміють ризик не лише як загрозу втрат, а як багатокомпонентне явище, що охоплює як негативні, так і потенційно позитивні результати діяльності, що підкреслює важливість системного аналізу та управління ризиками в умовах невизначеності.

Т. Удовичька інтерпретує поняття «ризик» як багатогранне явище, що розкривається через низку ознак. Зокрема, ризик трактується як процес вибору з-поміж альтернатив у ситуації невизначеності, як динамічна діяльність суб'єкта, спрямована на досягнення позитивного результату в умовах потенційної небезпеки, загроз або непередбачуваних обставин, як подія, настання якої містить можливість деяких втрат. Крім того, дослідниця підкреслює, що ризик охоплює ймовірність прийняття неефективних управлінських рішень, можливість отримання незапланованих результатів, а також ймовірність втрат, обумовлених природними або соціальними чинниками [43, с. 179]. Цей підхід акцентує на комплексному розумінні ризику як невід'ємного складника управлінської діяльності, яка потребує зваженого вибору в умовах невизначеності та передбачає наявність як потенційних загроз, так і можливостей.

О. Денисюк, Н. Титаренко та Ю. Новгородська інтерпретують категорію «ризик» як ймовірне відхилення фактичних результатів від запланованих або очікуваних, що може мати як позитивне, так і негативне забарвлення. У межах умов невизначеності ризик постає як складник процесу прийняття рішень за відсутності повної інформації щодо їх можливих наслідків. Згідно з позицією авторів, ризик виникає на етапі переходу невизначеності в нестабільність, що актуалізує необхідність вибору альтернативного варіанта дій. Особливу увагу дослідники приділяють сфері освіти, наголошуючи, що відхилення від запланованих результатів можуть мати як конструктивні, так і деструктивні наслідки для освітньої діяльності [30, с. 143; 12, с. 77]. З огляду на це, науковці розглядають ризик як важливу характеристику управлінських рішень в умовах нестабільності, підкреслюючи його двоїсту природу – як потенційну загрозу і водночас як можливість для позитивних змін.

Цікавою є думка В. Артемова, який інтерпретує ризик як феномен, що виникає у свідомості окремої особи або соціальної групи в умовах невизначеності, коли здійснюється певна діяльність або приймається рішення. Науковець акцентує на нерозривному зв'язку між ризиком та наявністю загроз – за відсутності загрози саме поняття ризику втрачає сенс. Крім того, ризик набуває значення лише в умовах невизначеності, що проявляється як розрив між бажаним результатом і реально можливим.

Невизначеність, своєю чергою, зумовлена браком або неповнотою інформації про об'єкти, процеси чи явища, стосовно яких ухвалюється рішення. Цей інформаційний дефіцит пов'язаний з обмеженими можливостями людини щодо отримання, обробки та аналізу інформації, яка швидко змінюється [3, с. 263]. Автор підкреслює, що ризик є ментальною категорією, тісно пов'язаною зі сприйняттям загроз у контексті неповної інформації та обмеженості когнітивних ресурсів суб'єкта, що приймає рішення. Отже, на сьогодні не існує єдиного, усталеного підходу до трактування сутності, структурних характеристик та внутрішнього змісту поняття «ризик».

Тривають дискусії щодо визначення його об'єктивних і суб'єктивних складників, а також стосовно потенціалу міждисциплінарного використання цього поняття у різних галузях знань. Полівалентність тлумачень зумовлена багатовимірністю природи ризику, його складністю та недостатнім рівнем теоретичного осмислення. Ключовою складністю формалізації поняття «ризик» у науковому дискурсі є його інтегрований, системний характер, що потребує залучення представників різних сфер наукового знання – від економіки та управління до психології, педагогіки й соціології. Узагальнюючи наукові підходи, слід визнати, що ризик репрезентується як багатоаспектне, динамічне явище, яке виявляється у відхиленні фактичних результатів від запланованих, поєднує в собі як можливості отримання прибутків, так і загрозу втрат, передбачає управлінську інтервенцію та неминучий вибір в умовах обмеженої інформації та невизначеності. Відтак у контексті сучасних трансформацій, що охоплюють систему освіти, особливої актуальності набуває розробка уніфікованого наукового підходу до розуміння, ідентифікації та управління освітніми ризиками.

З огляду на те, що в низці наукових праць терміни «ризик» і «загроза» вживаються як синоніми або в тісному семантичному зв'язку, доцільним видається проведення глибшого аналізу поняття «загроза», з метою розмежування його змістового наповнення, уточнення меж застосування, а також визначення співвідношення з категорією «ризик» у системі наукового дискурсу. Такий підхід дозволяє не лише уникнути термінологічної плутанини, але й сприяє підвищенню аналітичної чіткості під час дослідження явищ, що стосуються стійкості та безпеки функціонування освітніх інституцій.

Т. Романчик розглядає поняття «загроза» як категорію, споріднену за змістом із поняттям «небезпека», однак підкреслює її більшу конкретизованість з огляду на рівень впливу на об'єкт. Автор наголошує, що небезпека виникає за умов підвищеної ймовірності настання подій із негативними наслідками, особливо якщо відсутні або недостатні заходи щодо їхнього запобігання. Своєю чергою, загроза формується як стан, що характеризується дисбалансом між ймовірністю дії деструктивних чинників та ефективністю захисних механізмів, унаслідок чого зростає ризик реалізації небезпеки.

Тобто загроза – це стан, за якого значно підвищується ймовірність виникнення небезпеки через активну дію негативних факторів [36, с. 261]. Відтак, загроза є конкретною формою прояву потенційної небезпеки, що вирізняється високим рівнем ймовірності її реалізації за умов обмеженої ефективності запобіжних заходів. Таке розуміння акцентує на динамічному взаємозв'язку між загрозою, небезпекою і ризиком як ключовими елементами системи оцінки безпеки.

А. Кузьменко зазначає, що загроза є кінцевим етапом несприятливих умов, після яких обов'язково настає шкода [20, с. 84]. Подібну позицію виражають О. Мороз, Н. Карачина та А. Шиян, які підкреслюють, що загроза передбачає обов'язкову реалізацію негативних наслідків, якщо не вжито належних запобіжних заходів [27, с. 7]. Цей підхід вказує на важливість розуміння загрози як ситуації, яка може бути мінімізована лише завдяки своєчасним і ефективним запобіжним заходам. Протидія загрозам вимагає системного підходу, що включає моніторинг потенційних ризиків і своєчасне реагування на них для запобігання настанню небажаних наслідків. Важливо, щоб на рівні управлінських рішень постійно враховувалися можливі загрози, а також стратегічні заходи для їх нейтралізації, адже без цього неможливо забезпечити належний рівень безпеки в будь-якому середовищі, зокрема в освітньому.

В. Ліпкан характеризує загрозу як явище, яке вказує на наявність або можливість виникнення негативних наслідків, але при цьому не обов'язково призводить до дій, спрямованих на їх реалізацію. За словами автора, загроза не трансформується безпосередньо в діяльність, хоча певні дії можуть підкріплювати її, не переростаючи в активні заходи щодо реалізації небезпечних наслідків [22, с. 39]. Таке розуміння вказує на те, що загроза не є самостійним чинником, який безпосередньо призводить до негативних наслідків. Вона виступає як потенційна можливість, що потребує додаткових факторів для того, щоб стати реальною небезпекою. У цьому контексті ключовим є те, що існування загрози не завжди означає її реалізацію, а для нейтралізації або мінімізації потенційних ризиків необхідні активні дії з боку суб'єкта управління.

К. Попович зазначає, що загроза є потенційним, прихованим станом небезпеки, який не виявляється до того моменту, поки не реалізується ризик [32, с. 59]. У такому трактуванні загроза виступає як прихована небезпека, що може призвести до небажаних наслідків у разі її активізації.

Це бачення підкреслює важливість своєчасного виявлення та контролю потенційних загроз, щоб уникнути їх перетворення на реальну небезпеку. Схожий підхід пропонують О. Астаф'єва та Т. Кузенко, які визначають загрозу як сукупність умов, факторів або процесів, що можуть перешкоджати реалізації національних інтересів чи створювати небезпеку для суб'єктів господарської діяльності [2, с. 30]. Дослідники акцентують на тому, що загроза може бути результатом різноманітних факторів, які впливають на діяльність як на рівні національної безпеки, так і в межах економічної безпеки підприємств.

О. Ляшенко трактує загрозу як сукупність суперечностей, що створюють небезпеку для системи безпеки та її системоутворюючих елементів. Загроза, на його думку, є особливо критичною на етапі переходу від потенційної небезпеки до реальності, коли вона може спричинити серйозні порушення в стабільності системи [25]. Підхід, запропонований дослідником, акцентує на динамічності загрози, яка може виникнути не лише через зовнішні фактори, але й через внутрішні суперечності в системі. П. Перерва та Т. Романчик висловлюють схожу думку, стверджуючи, що загроза може призвести до деструкції структури, порушень у функціонуванні та навіть до знищення джерел існування об'єкта [31, с. 33]. Вони підкреслюють, що загроза не є лише фактором зовнішнього впливу, а також результатом внутрішніх змін, які можуть порушити наявний порядок і призвести до критичних наслідків. Трактуючи загрозу як сукупності суперечностей дозволяє звернути увагу на те, що навіть внутрішні фактори можуть стати джерелом потенційних загроз, що потребує комплексного підходу до управління безпекою.

Таким чином, проведений нами аналіз термінів «ризик» та «загроза» підтверджує, що застосування кожної з цих дефініцій є обґрунтованим залежно від ймовірності настання події, що має негативні наслідки. Хоча ці поняття є схожими за змістом, вони мають суттєві відмінності. У сучасному науковому дискурсі дефініція «загроза» трактується як потенційно негативний фактор або їх сукупність, які можуть призвести до шкоди об'єкта управління, тоді як «ризик» характеризується ймовірністю реалізації цієї загрози в умовах невизначеності. Відтак, загроза є передумовою виникнення ризику, а ризик – це оцінка ймовірного результату її прояву. Таке чітке розмежування між поняттями «ризик» і «загроза» є не тільки теоретично обґрунтованим, але й практично необхідним для створення ефективної системи управління ризиками в системі освіти.

Динамічність і непередбачуваність суспільного розвитку зумовлює необхідність переосмислення ролі ризиків у різних сферах життєдіяльності, зокрема в освітній сфері, яка є ключовим чинником сталого розвитку держави. В умовах глобальних викликів та соціально-економічної турбулентності актуалізується потреба в глибокому аналізі освітніх ризиків як чинників, що безпосередньо впливають на якість функціонування системи вищої освіти. Усвідомлення освіти як суспільного блага змішаного типу розширює традиційне розуміння поняття «освітній ризик» – від вузького підходу, зосередженого переважно на управлінських й адміністративних аспектах, до більш комплексного, міждисциплінарного трактування. Такий підхід дозволяє розглядати ризики в освіті не лише як загрози для окремих інституцій, а і як системні виклики, що здатні впливати на суспільну стабільність, доступ до якісної освіти та конкурентоспроможність національної освітньої системи в цілому.

Аналіз наукових підходів до визначення сутності поняття «освітній ризик» засвідчує його неоднозначність, що зумовлено складною природою вищої освіти як сфери, яка об'єднує інституційні, організаційні, соціальні та аксіологічні компоненти. Відповідно до сучасних концепцій ризик-менеджменту, вища освіта визначається у трьох взаємопов'язаних вимірах: як мікросфера суспільства, де акцент зроблено на питаннях соціальної безпеки та інклюзивності, як організація, що потребує гарантування інституційної, кадрової й інформаційної безпеки, а також як носій і транслятор знань з фокусом на захист інтелектуального продукту [49; 26, с. 91]. З огляду на зазначене, освітні ризики доцільно розглядати як багатофакторні детермінанти, що можуть істотно впливати на якість вищої освіти в умовах нестабільного соціального й інформаційного середовища. Ці ризики охоплюють широкий спектр загроз – від проблем академічної доброчесності, зниження цінності освіти й невідповідності підготовки фахівців потребам ринку праці до втрати суспільної довіри до освітніх інституцій, технологічних викликів та цифрової нерівності. Відтак, розроблення ефективної системи управління освітніми ризиками потребує не лише їх чіткої класифікації, а й усвідомлення глибинного зв'язку між ризиками та якісними характеристиками освітнього середовища.

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що поняття «освітні ризики» у сучасному науковому дискурсі перебуває на стадії формування та концептуального уточнення, а дослідники оперують низкою споріднених термінів, таких як «ризики в освітньому середовищі», «ризики у вищій освіті», «ризики у сфері освіти» тощо. Доцільним у контексті цього наукового дослідження є розгляд наукових підходів до трактування освітніх ризиків у працях сучасних дослідників. Так, Т. Ключкова розкриває понятійно-

термінологічний апарат ризик-менеджменту в закладах вищої освіти, акцентуючи на особливостях управління ризиками в освітній системі [18]. І. Каленюк, О. Куклін, В. Ямковий систематизують сучасні ризики функціонування та розвитку вищої освіти в Україні, виокремлюючи їх за сферами впливу [17].

Н. Білоцерківська та В. Марченко аналізують освітні ризики в контексті глобалізаційних процесів, підкреслюючи їх транснаціональний характер [6]. О. Хмелевська розглядає ризики освіти крізь призму людського розвитку, підкреслюючи їх вплив на соціальний капітал і якість життя [45]. К. Астахова окреслює ключові виклики, що стоять перед сучасною освітою, та пропонує шляхи пошуку реагування на них [4]. Т. Бабина досліджує ризики в контексті ринку освітніх послуг, наголошуючи на конкурентному середовищі та економічних чинниках [5]. О. Денисюк і Н. Титаренко аналізують ризики, пов'язані з реформуванням освіти [12]. Н. Корж і В. Соколовська обґрунтовують необхідність впровадження ризик-менеджменту в систему управління якістю закладів вищої освіти [19]. О. Ляшенко й О. Наконечна досліджують ризики освітнього менеджменту в умовах воєнного та повоєнного часу, акцентуючи на нових викликах для системи освіти [26]. І. Семко та Ю. Мокієнко аналізують ризики реалізації освітніх проєктів у цифровому середовищі, розглядаючи їх в контексті діджиталізації [37]. С. Сороко і Л. Козоріз вивчають методи виявлення та оцінювання ризиків, пов'язаних з наданням освітніх послуг у закладах вищої освіти [39]. Н. Черненко досліджує теоретико-методологічні основи підготовки майбутніх менеджерів освіти до управління ризиками та обґрунтовує моделі ризик-менеджменту для освітньої сфери [46]. Попри наявність окремих наукових розвідок, присвячених проблематиці освітніх ризиків, слід констатувати, що у сучасній науковій літературі відсутнє усталене та однозначне визначення цього поняття. У цьому контексті поділяємо думку Т. Ключкової, яка, спираючись на загальнонаукові уявлення про ризик та адаптуючи їх до освітньої галузі, розглядає ризик у сфері вищої освіти як ймовірність настання небажаних наслідків, спричинених дією негативних чинників, що зумовлені невизначеністю внутрішнього й зовнішнього середовища, у якому функціонує заклад вищої освіти. Автор акцентує на тому, що ризик може набувати форми прямої загрози, яка впливає на стабільність функціонування освітньої установи та безперервність здійснення освітньої й наукової діяльності [18, с. 33]. У межах цієї наукової розвідки нами сформульовано авторське трактування поняття «освітні ризики», що враховує їх багатовимірну природу, передумови виникнення та потенційний вплив на функціонування освітньої системи. Таким чином, під освітніми ризиками розуміємо сукупність потенційних загроз і відхилень у функціонуванні освітньої системи, зумовлених внутрішніми (організаційними, методологічними, кадровими, фінансовими) і зовнішніми (соціально-економічними, політичними, технологічними, демографічними) чинниками, які можуть негативно впливати на її якість, доступність, ефективність та сталий розвиток, задоволення потреб стейкхолдерів і суспільства загалом. У контексті сучасних трансформаційних змін система вищої освіти все частіше стикається з різноманітними ризиками, що виникають у зовнішньому і внутрішньому середовищі. Це зумовлює необхідність ідентифікації цих ризиків для подальшої розробки ефективних стратегій їх мінімізації, що, своєю чергою, дозволить закладам вищої освіти зберігати конкурентоспроможність та зменшити негативний вплив на якість освітніх послуг. Зокрема, йдеться про важливість своєчасного реагування на ризики, пов'язані з соціально-економічними, політичними та технологічними змінами, що впливають на якість вищої освіти, рівень доступності й ефективність освітнього процесу. З огляду на це, нами здійснено комплексний аналіз поглядів вчених щодо класифікації ризиків, які мають місце в освітній системі, і які значною мірою можуть впливати на якість вищої освіти. Аналізуючи наукові підходи до проблематики ризиків у сфері освіти, привертає увагу класифікація, запропонована Н. Черненко, яка, розглядаючи рівень впливу окремих ризиків на функціонування та життєдіяльність закладів освіти, пропонує їх диференціацію за низкою релевантних ознак. Такий підхід дозволяє системно схарактеризувати природу ризиків, ідентифікувати джерела їх виникнення та оцінити потенційні наслідки для функціонування освітніх установ. Зокрема, дослідниця виокремлює такі групи ризиків:

1) за масштабом: макроризики (зумовлені чинниками, що діють на загальнодержавному рівні); мезоризики (пов'язані зі специфікою функціонування освітньої галузі); мікроризики (сформовані під впливом внутрішніх процесів у конкретному закладі освіти);

2) за джерелом виникнення: зовнішні (не пов'язані безпосередньо з діяльністю закладу освіти); внутрішні (породжені внутрішніми процесами управління й організації освітнього процесу); суб'єктивні (результат впливу поведінки або рішень окремих учасників освітнього процесу); об'єктивні (спричинені зовнішніми умовами існування освітньої системи);

3) за характером прояву: прогнозовані (можуть бути виявлені завчасно й піддаються управлінському впливу); непрогнозовані (наслідки важко передбачити або уникнути);

4) за часовими характеристиками: короткострокові (пов'язані з щоденною операційною діяльністю); середньострокові (виникають у результаті ситуаційних змін, що мають відтерміновану дію); довгострокові (актуалізуються в тривалій часовій перспективі, але можуть істотно вплинути на стабільність функціонування освітньої установи);

5) за тривалістю дії: ретроспективні (обумовлені наслідками управлінських рішень, прийнятих у минулому); поточні (супроводжують діяльність закладу освіти); перспективні (стосуються ймовірних майбутніх змін, які можуть трансформувати ризикову ситуацію);

6) за факторами виникнення: політичні (пов'язані з нестабільністю державного управління, конфліктами інтересів між соціальними групами тощо); економічні (обумовлені змінами у фінансовій політиці держави, регіону або конкретного закладу освіти);

7) за сферою походження: політико-правові (ризики, що виникають унаслідок зміни державної освітньої політики або законодавства); фінансово-економічні (включають ризики недостатнього фінансування або обмеженості механізмів залучення ресурсів); організаційно-технічні (пов'язані з невідповідністю структури чи технічного забезпечення потребам закладу освіти); кадрові (зумовлені кадровим дефіцитом, плінністю персоналу, зниженням кваліфікаційного рівня); управлінські (охоплюють ризики неефективного планування, управлінських помилок, впровадження змін без належного аналізу); інформаційно-комунікаційні (включають ризики, пов'язані з технологічними збоями або впровадженням нових ІКТ); соціокультурні (охоплюють загрози морально-етичного характеру, корупційні прояви, дискримінаційні практики); навчально-методичні (ризики зниження якості освіти, невідповідності навчального контенту стандартам і вимогам часу) [46].

Ідентифікуючи ризик-фактори, що детермінують виникнення освітніх ризиків, О. Хмелевська пропонує їхню класифікацію за чотирма групами: соціальні, інституційні, економічні та системні. До соціальних чинників авторка відносить суспільні цінності й традиції, нерівність у досягненні освітніх результатів, особливості освітніх траєкторій, рівень соціальної мобільності. Інституційні ризики пов'язані з можливостями або обмеженнями щодо переходу між рівнями освіти, змінами у нормативно-правовому полі, трансформаціями освітньої системи, перерозподілом відповідальності між її суб'єктами. До економічних факторів належать ризики, пов'язані з фінансовою доступністю освітніх послуг, залученням освітніх інвестицій. Системні ризики зумовлені невідповідністю якості освітніх послуг суспільним потребам, інерційністю функціонування освітньої галузі та нерівністю в забезпеченні освітніх стандартів. Звертаючи увагу на рівень локалізації освітніх ризиків, дослідниця підкреслює, що вони можуть бути релевантними як для окремих соціально вразливих груп, так і в ширшому – регіональному чи загальнодержавному – контексті. Залежно від мети, деталізація ризиків може здійснюватися як на індивідуальному рівні, так і в межах узагальнення для певної територіальної чи соціальної групи [45, с. 153].

Значущим науковим доробком О. Хмелевської у сфері дослідження освітніх ризиків є розроблена нею багаторівнева класифікація, яка вирізняється комплексністю та враховує мультифакторну природу їх виникнення. Зокрема, автор акцентує на соціальному, економічному, інституційному та системному вимірах освітніх ризиків, підкреслюючи їх взаємозалежність та вплив на процеси людського розвитку. Особливу увагу у класифікації приділено ризикам, пов'язаним з використанням освітнього потенціалу як ключової передумови реалізації особистісного та професійного ресурсу індивіда. У запропонованій типології освітні ризики згруповано у чотири основні категорії:

- ризики доступу, які охоплюють ймовірність інституційної недосяжності певного рівня освіти, територіальну обмеженість доступу до освітньої інфраструктури, фізичну недоступність закладів освіти для осіб з інвалідністю;

- ризики участі, що стосуються фінансової неспроможності здобути бажаний рівень освіти, обмеженості або викривлення індивідуальної освітньої траєкторії, незворотної освітньої міграції, дискримінації за ознаками статі, інвалідності, громадянського статусу тощо, недостатнього охоплення програмами додаткової чи позашкільної освіти;

- ризики якості, серед яких визначено ризики академічного «відсіву», повторного проходження курсу, нерівності у досягненні навчальних результатів, обмеження у продовженні освіти на наступному рівні, невідповідності освітніх програм актуальним потребам ринку праці, девальвації здобутих кваліфікацій;

- ризики реалізації освітнього потенціалу, до яких віднесено ризики невизначеності життєвого старту, труднощі у переході від навчання до професійної діяльності, отримання нижчого, ніж очікувалося, рівня доходу, трудової міграції, обмеженої соціальної мобільності, скорочення тривалості активного соціального життя, втрати соціальних компетенцій, соціального виключення, знецінення людського капіталу [45, с. 154].

І. Каленюк, О. Куклін, В. Ямковий здійснили узагальнення основних ризиків, що супроводжують функціонування сучасної системи вищої освіти, класифікувавши їх на дві ключові групи – зовнішні та внутрішні. До зовнішніх ризиків дослідники віднесли: глобалізаційні ризики, пов'язані з усуненням бар'єрів для переміщення потенційних споживачів на міжнародному ринку освітніх послуг та посиленням конкуренції між закладами вищої освіти; технологічні ризики, обумовлені впровадженням

новітніх технологій та цифрових інструментів в освітній і науковій практиці; політичні ризики, які пов'язані з політичною нестабільністю як у внутрішньодержавному, так і у глобальному вимірах, непослідовністю державної освітньої політики, корупційними явищами та зовнішніми загрозами, зумовленими збройною агресією та анексією територій; правові ризики, що виникають унаслідок недосконалості, суперечливості та непослідовності нормативно-правового забезпечення функціонування закладів вищої освіти; економічні ризики, викликані дефіцитом фінансових ресурсів, що зумовлений як зменшенням обсягів державного фінансування, так і недостатнім розвитком альтернативних джерел доходу; демографічні ризики, пов'язані зі зниженням народжуваності та скороченням чисельності потенційних здобувачів вищої освіти. Внутрішні ризики, за класифікацією авторів, детермінуються внутрішніми чинниками, зокрема: ресурсними обмеженнями (нестачею людських, фінансових, матеріально-технічних ресурсів тощо) та управлінськими дисфункціями, пов'язаними з неефективністю менеджменту освітніх процесів, особливо в умовах підвищеної зовнішньої турбулентності [17, с. 73].

Н. Корж та В. Соколовська, аналізуючи освітні ризики крізь призму удосконалення внутрішнього середовища закладу освіти, пропонують їхню типологізацію за окремими напрямками функціонування освітньої установи. Зокрема, серед ризиків, що стосуються управлінської діяльності, дослідники виділяють: іміджеві, фінансові, організаційні ризики, ризики, пов'язані з дефіцитом кваліфікованого персоналу. До ризиків, зумовлених організацією освітнього процесу, віднесено: невиконання ліцензованого обсягу набору здобувачів освіти, несвоєчасне проєктування й впровадження освітніх програм, недостатній рівень якості освітніх послуг, низьку адаптивність і мобільність випускників, проблеми з працевлаштуванням, обмежену матеріально-технічну базу. У сфері виховної роботи ризики пов'язані з недостатнім рівнем культурного розвитку здобувачів освіти, низькою фізичною активністю й погіршенням стану їх здоров'я. Водночас науково-дослідницька та інноваційна діяльність закладу освіти супроводжується такими ризиками, як: низька наукова активність викладачів, невисокі позиції закладу освіти в рейтингах, обмежений рівень реалізації наукових досліджень і впровадження їх результатів у практику [19, с. 54].

Науковий інтерес становить класифікація освітніх ризиків, запропонована О. Денисюк та Н. Титаренко, які здійснили їх типологізацію відповідно до характеру впливу та джерел виникнення. Так, дослідники виділяють ментальні ризики, що пов'язані з опором суспільства до трансформацій, зумовлених зміною усталених підходів і моделей діяльності, а також з відмовою від засвоєння нових способів дії в умовах реформування. До економічних ризиків віднесено негативний вплив загальноекономічної ситуації в державі, стану інвестиційного середовища, недостатнє фінансове забезпечення галузі освіти коштом державного бюджету, недосконалість механізмів залучення додаткових ресурсів із партнерських джерел. Політико-правові ризики обумовлені ймовірністю зміни державної освітньої політики та ускладненнями її реалізації на регіональному й місцевому рівнях, можливою нестабільністю нормативно-правового регулювання функціонування закладів освіти. Серед суспільних ризиків виокремлено дефіцит інформаційної підтримки реформ серед учасників освітнього процесу, небажання педагогічних працівників адаптуватися до нових умов професійної діяльності, опановувати інноваційні форми та методи викладання, несприйняття нових освітніх концепцій. До управлінських ризиків належать ймовірний опір адміністрацій закладів освіти до впровадження змін, передбачених новими стандартами освіти [12, с. 78].

О. Ляшенко та О. Наконечна запропонували класифікацію освітніх ризиків із поділом їх на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх ризиків дослідники відносять: фінансові (обмеженість або недостатність бюджетного та позабюджетного фінансування освітньої установи); технічні (незадовільне матеріально-технічне забезпечення закладу освіти, обмежений або відсутній доступ до інформаційно-комунікаційних технологій); управлінські (нестача кваліфікованих управлінських кадрів, дефіцит педагогічного персоналу, тенденція до зниження якості освітніх послуг). У структурі зовнішніх ризиків автори виокремлюють: політичні (впровадження реформ у сфері освіти, зміна політичного керівництва); економічні (нестабільність економічного середовища й системи фінансування освітньої галузі); соціальні (загострення проблем психоемоційного стану учасників освітнього процесу, зниження рівня соціальної безпеки, нестача належного соціального захисту) [26, с. 91].

І. Семко та Ю. Мокієнко класифікують зовнішні ризики закладу вищої освіти на такі категорії: політичні, нормативно-правові, корупційні, фінансові, демографічні, ринкові, соціальні, психологічні, інноваційні, наукові, інформаційні, екологічні, форс-мажорні ризики й ризики, які пов'язані з конкуренцією. Щодо внутрішніх ризиків, дослідники виділяють: стратегічні, управлінські, операційні, організаційні, інноваційні, кадрові, маркетингові, фінансові, технічні, методичні, нефінансові ризики та ризик-менеджмент. Автори зазначають, що процес оцінки цих ризиків передбачає виконання якісного аналізу, що полягає в суб'єктивній оцінці ймовірності впливу кожного з ризиків, визначенні критичних точок і прийнятті рішень щодо подальшого управління ризиковою ситуацією [37, с. 43].

Т. Бабина класифікує ризики у сфері вищої освіти на кілька категорій: державно-правові (потенційні та реальні загрози, що виникають через погіршення правових умов функціонування закладу вищої освіти, а також можливість негативного впливу дій чи бездіяльності органів державної влади, зокрема через відкликання ліцензій на освітню діяльність, скорочення обсягів набору здобувачів освіти, обмеження бюджетного фінансування тощо); ринкові (латентні загрози, спричинені зміною ринкової кон'юнктури, такими як різке зростання конкуренції, падіння споживчого інтересу тощо, що впливає на ціноутворення, формування переліку спеціальностей та ін.); соціально-економічні (загрози, які можуть змінити економічне становище, впливаючи на стратегічний потенціал закладу вищої освіти й конкурентну позицію, серед яких високий рівень інфляції, зниження доходів населення, фінансова криза, бюджетний дефіцит, демографічна криза тощо) [5, с. 270].

К. Астахова, досліджуючи проблематику ризиків у сфері вищої освіти, виокремлює такі категорії: ризик забезпечення якості освітнього процесу, який охоплює комплексні загрози, спричинені як зовнішніми чинниками, так і внутрішніми особливостями діяльності закладу вищої освіти; кадрові ризики, що включають нестабільність викладацького складу, рівень професійної підготовки персоналу, порушення принципів академічної доброчесності й етичних стандартів; фінансові ризики, пов'язані зі скороченням бюджетного фінансування, зростанням вартості освітніх послуг і нестабільністю грантових надходжень; контингентні ризики, які стосуються не лише кількісних показників, а і якісних характеристик контингенту здобувачів освіти [4, с. 23].

С. Сороко та Л. Козоріз систематизують освітні ризики, виокремлюючи такі їхні різновиди: ризик дестабілізації процедур планування та здійснення вступної кампанії; ризик відхилення від організаційної структури закладу освіти та нормативно-правових засад його діяльності; ризики, асоційовані з процесом комплектування контингенту здобувачів освіти; ризик, обумовлений специфікою змісту освітніх програм і рівнем їхнього методичного забезпечення; ризики, пов'язані з функціонуванням системи організації освітнього процесу; ризик дефіциту кадрових ресурсів для реалізації освітньої діяльності; ризик, зумовлений станом матеріально-технічної бази та супутніми комерційними послугами; ризик, пов'язаний з проведенням державної атестації. Дослідники підкреслюють, що оперативне виявлення й оцінювання ризиків у сфері надання освітніх послуг закладами вищої освіти створюють передумови для розробки та впровадження інтегрованого комплексу стратегій протидії цим ризикам як на системному макрорівні, так і в межах окремих інституцій [39, с. 68]. Наукова концепція, запропонована Н. Білоцерківською, І. Каленюк, О. Кукліним, В. Марченком та В. Ямковим, інтерпретує освітні ризики як сукупність викликів і загроз, що впливають на функціонування системи освіти, досягаючи такого рівня, який здатен спричинити значні втрати в різних сферах, зокрема економічній, соціальній, педагогічній і політичній. Зокрема, до економічних втрат автори відносять такі явища, як масове скорочення висококваліфікованих кадрів, припинення діяльності освітніх закладів, суттєве зменшення чисельності контингенту здобувачів освіти, зниження фінансових ресурсів. Соціальні втрати, на думку дослідників, проявляються у загостренні процесів соціальної стратифікації, послабленні механізмів соціальної мобільності, а також у диспропорціях на ринку праці, що супроводжуються безробіттям серед фахівців із високою кваліфікацією та низьким рівнем оплати праці. Педагогічні втрати пов'язані з неефективністю освітніх технологій, недостатнім рівнем загальної освіченості або професійної компетентності випускників. Політичні втрати охоплюють зниження авторитету національної освітньої системи через її низьку результативність чи корупційні прояви, погіршення позицій у міжнародних рейтингах і втрату привабливості для іноземних здобувачів освіти [6, с. 56; 17].

Отже, неоднозначність у трактуванні поняття освітніх ризиків, їхніх характеристик і класифікації зумовлена багатогранністю цього феномену, а також обмеженням досвідом його практичного застосування в управлінській діяльності закладів освіти. У науковому дискурсі виокремлюють різноманітні типи освітніх ризиків, які розрізняються за просторово-часовими параметрами виникнення, комплексом зовнішніх і внутрішніх детермінант, що визначають їхню інтенсивність, а відтак і за підходами до їхнього аналізу та методологією опису. Складність систематизації ризиків впливає з їхньої різноманітності. Існують універсальні ризики, притаманні всім типам освітніх установ, однак поряд із ними наявні специфічні ризики, обумовлені особливостями функціонування конкретного закладу освіти. Водночас запропонована типологія сприяє глибокому осмисленню природи освітніх ризиків як багатовекторного явища, що відіграє визначальну роль у процесах функціонування та еволюції системи вищої освіти. В умовах сучасних трансформацій і динамічних змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі це слугує основою для розробки дієвих стратегій управління ризиками у сфері вищої освіти, спрямованих на забезпечення її якісних параметрів, стабільності та відповідності очікуванням стейкхолдерів.

Висновки. Освітні ризики є багатогранним і динамічним явищем, яке суттєво впливає на якість вищої освіти в умовах сучасних трансформацій. У контексті глобальних викликів, таких як цифрова революція, соціально-економічна нестабільність, воєнні конфлікти, ці ризики набувають системного характеру,

охоплюючи як зовнішні, так і внутрішні детермінанти функціонування закладів вищої освіти. Особливу увагу привертають ризики, спричинені воєнними діями в Україні, які призводять до освітніх втрат, зниження доступності та якості вищої освіти, погіршення кадрового потенціалу, зменшення контингенту здобувачів освіти тощо. Теоретичне осмислення природи освітніх ризиків засвідчує їхню полівалентність і складність формалізації, що зумовлено багатоаспектністю цього феномену та його залежністю від контекстуальних умов. Узагальнення наукових підходів до трактування освітніх ризиків та їх класифікації підкреслює їхню роль як детермінант якості вищої освіти. Вони не лише створюють загрози для реалізації освітнього процесу, але й можуть виступати стимулом до інноваційних змін за умови адекватного реагування. У цьому контексті забезпечення якості вищої освіти вимагає створення комплексної системи ризик-менеджменту, яка передбачає своєчасну ідентифікацію ризиків, оцінку їхнього впливу та впровадження превентивних заходів. Такий підхід сприятиме мінімізації негативних наслідків, підвищенню стійкості освітніх інституцій і збереженню їхньої здатності відповідати потребам особистості та суспільства. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку уніфікованих методик оцінки ризиків і вдосконалення механізмів їхньої компенсації, що дозволить підвищити стійкість вищої освіти до сучасних викликів і забезпечити її стратегічну роль у сталому розвитку суспільства.

Список використаних джерел:

1. Аналіз освітньої політики : теорія і практика управління на місцевому рівні / В. Г. Базелюк, Т. Є. Бойченко, Л. М. Забродська та ін. ; ДВНЗ «Університет менеджменту освіти». Київ, 2014. 306 с.
2. Ареф'єва О. В., Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємств. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. 170 с.
3. Артемов В. Ю. Формування ризик-орієнтованої компетентності фахівців недержавних безпекових структур. Розвиток суспільства : соціальні, економічні та психологічні аспекти : колективна монографія / за ред. Лаптева С. М., Мігус І. П. Київ : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». 2020. С. 259–276.
4. Астахова К. Ключові ризики сучасної освіти : пошуки адекватних відповідей. Вища освіта України. 2021. № 2. С. 19–27.
5. Бабина Т. Г. Ризики на ринку освітніх послуг. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди». 2016. Вип. 13. С. 268–273.
6. Білоцерківська Н. Г., Марченко В. В. Освітні ризики в контексті світового глобального простору. Актуальні проблеми освітньо-виховного процесу в умовах карантинних обмежень та дистанційного навчання: збірник наук. праць. Харків : ХНУБА, 2021. С. 55–57.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
8. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія. Київ : КНЕУ, 2004. 480 с.
9. Вітлінський В. В., Наконечний С. І., Шарапов О. Д. Економічний ризик та методи його вимірювання : підручник. Київ : КНЕУ, 2000. 354 с.
10. Глібчук В. М. Сутність ризику як економічної категорії. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2007. № 599. С. 102–107.
11. Гранатуров В. М., Шевчук О. Б. Ризики підприємницької діяльності : проблеми аналізу. Київ : Держ. вид.-інф. агентство «Зв'язок», 2000. 152 с.
12. Денисюк О. Я., Титаренко Н. В. Ризики та виклики реформування загальної середньої освіти (НУШ). Освітня аналітика України. 2021. № 4 (15). С. 76–88.
13. Десятнюк О. Податкові ризики: сутність та об'єктивна необхідність моніторингу. Наука молода: зб. наук. праць Ради молодих вчених ТАНГ. Тернопіль: Економічна думка, 2004. № 2. С. 143–145.
14. ДСТУ ISO Guide 73:2013. Керування ризиком. Словник термінів (ISO Guide 73:2009, IDT). Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. 17 с.
15. Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошанського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
16. Ілляшенко С. М., Божкова В. В. Екологічні ризики інновацій : класифікація та аналіз. Фінанси України. 2005. № 1. С. 45–59.
17. Каленюк І. С., Куклін О. В., Ямковий В. А. Сучасні ризики розвитку вищої освіти в Україні. Економіка України. 2015. № 2 (639). С. 70–83.
18. Ключкова Т. І. Менеджмент ризиків у вищій освіті: характеристика понятійно-термінологічного апарату дослідження. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2014. № 10 (44). С. 30–36.

19. Корж Н. В., Соколовська В. В. Ризик-менеджмент у реалізації системи управління якістю закладів вищої освіти. Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво». 2019. № 4 (109). С. 53–57.
20. Кузьменко А. Проблеми відповідності стратегії та системи забезпечення безпеки України національним потребам. Юридичний журнал. 2006. № 10. С. 84–85.
21. Лазарєв А. А. Менеджмент страхування та ризику: навчальний посібник Харків: АВВ МВСУ, 2006. 69с.
22. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2006. 552 с.
23. Лондар С. Л., Башко В. Й. Підходи до систематизації й контролю ризиків, пов'язаних із управлінням державним боргом в Україні. Фінанси України. 2012. № 6. С. 3–14.
24. Лук'янова В. В. Діагностика розвитку діяльності підприємства : монографія. Хмельницький : ПП Ковальський В. В. 2007. 312 с.
25. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : монографія. Київ : НІСД, 2015. 348 с.
26. Ляшенко О., Наконечна О. Ризики в освітньому менеджменті України у часі війни та повоєнного розвитку. Empirio. 2024. Т. 1. Вип. 1. С. 90–100.
27. Мороз О. В., Карачина Н. П., Шиян А. А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства : монографія. Вінниця: ВНТУ, 2010. 259 с.
28. Мочерний С. В. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 3. / редкол. : Мочерний С. В. та ін. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. 952 с.
29. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 2. Львів : Світ, 2006. 568 с.
30. Новгородська Ю. Освітні ризики в інноваційній діяльності та управління ними. Наукові записки НДУ імені Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки». 2024. Вип. 2. С. 142–153. DOI: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2024-PP-2-142-153>.
31. Перерва П. Г., Романчик Т. В. Інноваційна складова реінжинірингу у забезпеченні економічної безпеки підприємства. Реінжиніринг бізнеспроцесів маркетингової сфери промислових підприємств : монографія / за заг. ред. Л. М. Таранюка. Суми : Видавець ШНАУ, 2018. С. 31–43.
32. Попович К. В. Етимологія та розвиток категорії «безпека». Управління розвитком. 2013. № 21. С. 58–61.
33. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18.01.2001 р. № 2245-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14#Text>.
34. Психологічна енциклопедія / автор-упоряд. О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
35. Рішняк І. В. Системний аналіз категорій ризику та невизначеності. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Інформаційні системи та мережі. 2003. № 489. С. 263–275.
36. Романчик Т. В. Небезпека, загроза, ризик : аналіз термінологічного апарату теорії економічної безпеки. Економічний вісник НТУУ «КПІ». 2020. № 17. С. 257–267.
37. Семко І. Б., Мокієнко Ю. М. Аналіз ризиків освітніх проєктів в умовах діджиталізації. Управління розвитком складних систем. 2021. № 48. С. 39–46. <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2021.48.39-46>.
38. Ситник В. Ф. Система підтримки прийняття рішень: навчальний посібник. Київ, КНЕУ. 2009. 614 с.
39. Сороко С. І., Козоріз Л. О. Виявлення та оцінка ризиків у сфері надання освітніх послуг закладами вищої освіти. Наукові праці НДФІ. 2018. № 4 (85). С. 59–78. DOI: <https://doi.org/10.33763/npndfi2018.04.059>.
40. Старостіна А. О., Кравченко В. А. Ризик-менеджмент: теорія та практика: навч. посіб. Київ: Політехніка, 2004. 200 с.
41. Стеченко Д. М., Григорович А. В., Дука А. П. Менеджмент: словник-довідник. Хмельницький : Поділля, 2004. 587 с.
42. Топузов О., Головка М., Локшина О. Освітні втрати в період воєнного стану : проблеми діагностики та компенсації. Український педагогічний журнал. 2023. № 1. С. 5–13. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-1-5-13>
43. Удовиська Т. А. Проблеми якісної підготовки спеціалістів у системі вищої освіти : аналіз можливих ризиків. Вчені записки ХГУ «НУА». 2012. Вип. 1. Т. 18. С. 177–185.
44. Хімичева Г. І., Віткін Л. М., Бобрусь О. В. Аналіз і обґрунтування ризиків інноваційної діяльності ВНЗ. Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Нові рішення в сучасних технологіях. 2013. № 56 (1029). С. 76–83.
45. Хмелевська О. М. Освітні ризики у контексті людського розвитку. Демографія та соціальна економіка. 2016. № 3 (28). С. 145–157.
46. Черненко Н. М. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх менеджерів освіти до управління ризиками у навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2016. 511 с.

47. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.

48. Education 2030 : Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all. 2016. 86 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656>.

49. Helsloot I., Jong W. Risk Management in Higher Education and Research in the Netherlands. Journal of Contingencies and Crisis Management. 2006. Vol. 14 (3). P. 142-159. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5973.2006.00490.x>.

БЕЗПЕКА І ЗДОРОВ'Я ПРАЦІВНИКІВ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ СУЧАСНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ПРАЦІ

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-560-0-3>

Микола СУПРОВИЧ

кандидат технічних наук, доцент

Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»

e-mail: kokas2008@ukr.net

Олександр ШУТЯК

кандидат сільськогосподарських наук, доцент

Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»

e-mail: shutjak@gmail.com

Вступ. Минуло понад 30 років з моменту утвердження України як суверенної незалежної держави. За цей час в її історії відбулися численні трансформації. Незважаючи на крихітний в історичному плані віковий проміжок країна пройшла неабиякий шлях (від) у всіх сферах державного творення. Основний вектор руху полягав у становленні повністю незалежної країни від пережитків тоталітарного радянського устрою. Україна на цьому шляху здійснила значний політичний та економічний прорив від різних «совкових» коаліцій і об'єднань, на кшталт СНД, Митного союзу чи зони вільної торгівлі, а також договорів між членами цих політичних угруповань до істинно вірного європейського вибору. Вважається, що однією з головних причин збройної агресії рф щодо України, є неприйняття цього вибору та прагматичної спроби утримати нашу країну в орбіті свого впливу [1].

За територією наша країна одна з найбільших у Європі, регіони якої суттєво відрізняються одне від одного за мовними, етнічними, релігійними та економічними показниками. Тривалий час суверенна держава не мала необхідної згуртованості, що проявилось у вигляді Помаранчевої революції 2005 і кривавих подій на Майдані у ході революції гідності 2013-14 років. Однак після несанкціонованого відторгнення рф Криму, частини Донецької і Луганської областей, почалося інтенсивне утворення єдиного українського простору побудованого на спільних цінностях. На сьогодні, неспровокована війна з боку росії, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, сприяла остаточному формуванню єдиної української нації. Обумовлена політико-соціальним, економічним і культурним контекстом національна ідентичність проявляється через усвідомлення спільнотою та окремими індивідуумами спільного й свідомого вибору основних критеріїв нації: єдине суспільство, єдина територія, єдина історія, єдиний вибір. Остаточний вибір – це сприйняття Україною цінностей Європейського Союзу і рух у цьому напрямку. Чітке уявлення про обраний українцями європейський вектор дає інфографіка (рис. 1) з дослідження центру Разумкова [2].

**Рис.1. Результати опитування щодо голосування на референдумі
стосовно вступу України до ЄС**